

OGUZ ATAY'IN DİLİNİN KEMİĞİ

Özlem FEDAI*

Düşü ve duruşu olan yazarlar vardır. Kimi bir toplum düşü kurar, kimi medeniyet. Bir zaman diliminin ruhunun berdevam olmasını isterler gelecekte de... Onlar asla toplum manzarasına kıyıdan bakmaz, toplum için toplumla savaşırlar, kendileriyle savaşırlar, dille savaşırlar. Toplumun bayağılığına karşı mücadele etmek, kendi özgür varlık alanını inşa edebilmek, nefes almak dille mümkündür.

Onlar, gelenekle beslenmiş, ondan güç almış, aklını ve hayalini harmanlayabilmiş, modern Türkiye'nin muştulayıcılarıdır. En karakteristik özellikleridir bocalamak, tutunamamak... Çünkü menfaatperest değillerdir hayalperestliklerinin aksine. Düşmeden düşünülmeceğini bilirler. Eser yazmanın sıkıntısını, sancısını iyi bilirler. Aydın ve azınlık olmanın ne demek olduğunu da. Yeni cumhuriyette git-tikçe artan ve köşe başlarını tutarak zengin olan, ahlaki yapıları zenginlikleriyle ters orantılı olan burjuvanın yaşantısına, değer yargılarına da düşmandır onlar. Dilleri kendilerine hastır, ayırt ediliverirler dilleriyle de tavırlarıyla olduğu kadar. Düşlerini/ duruşlarını okura iletirken ya tenkit ve tarizde bulunurlar ya da inandıkları düşü methederek okuru o düşe davet ederler.

Bu aydınlardan biridir Oğuz Atay ve karakteristik özelliğidir tutunamamak ve yaralanmak. Bir aydın sorumluluğu olduğunun bilinciyle ama sessiz sedasız yaşamış ve öyle ölmüştür: Bir “tutunamayan” gibi. Tıpkı Aristo'nun *Poetika*'sında sanatın yararını, okuyucu/seyircinin duygularında bir “arınma” (katharsis) yaratmasında gördüğü gibi, Oğuz Atay'ın her eseri aslında muhatabı için bir “arınma” sayılabilir. Hem kendi arınır hem arındırır tenkit ve ironileriyle. Bu sebeple dilinin karakteristiğidir ironi. Ayrıca bir de “nida”ları sever. Sık sık seslenir muhatabına. “Hey ben burdayım sen neredesin” der okuyucuya. Tutunamayan olmayı methederken, burjuva olmaya, fırsatçılığa, çıkarıcılığa, suya sabuna dokunmamaya, yozlaşmaya ironile-

* Dokuz Eylül Üni., Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

riyle lanet okur. Onun dilinin karakteristiği, ironi ve nidadır. Dokundurur, anımsatır ve titretir. Çocuksuluğu ve çoğulculuğu sever. Öykülerinde ad vermez ama nitelikleriyle betimler kişilerini. Böylece dünyadaki unutulmuş değerleri, modernizmin getirdiği sevgisizlik, dağılma ve çözülmeyi anımsatır bize. Onun kişilerini tanımlama şekli, “Beyaz Mantolu Adam”, “Unutulan”, “Demiryolu Hikâyecileri” biçimindedir. İsimsiz, kendi hâllerinde, yıkık ve tutunamayandır onlar da. Nesnelere ilişkilendirirler ve tanımlanırlar. Oysa romanlarında ve tiyatrosunda çizdiği karakterler hafızalarınızda hususiyetleri ve adlarıyla (adlandırma tekniğiyle) kazılıdır. Saadeti geçmiş günlerde kalmakta bulan ve eski bir zamanı yaşayan (Saadet Nine-Oyunlarda Yaşayanlar), heyecanlı, tezcanlı, orta sınıf aydını, emekli tarih öğretmeni (Coşkun Ermiş), onun emektar ve geleneksel karısı terzi (Zekiye), “ben” olmaya çalışan aydın (Hikmet Benol), benliğini arayan ya da arkadaşı Selim’in intiharının “Işık”ında yitirdiği benliğini arayan (Turgut Özben) vb.

Sanatçının eserinde yarattığı dünyanın kökeni zaten yaşadığı bu dünyada olduğuna göre, aslında o, yaşadığı dünyada kuramadığını eserinde kurmaya çalışıyor gibidir. Ya da dünyanın bayağılığını, saçmalığını ironi ile sergileyerek ondan bu yolla intikam almak istiyordur Atay gibi. Hayata bakışının, mizacının, eserlerinin, dili bir silah olarak kullanma becerisinin toplamı *Tutunamayanlar*’da gizli olduğundan onun satır aralarında gezinebiliriz:

Eserin ana konusu, arkadaşı Selim Işık’ın intiharını araştıran mühendis Turgut Özben’in, Selim’den kalan kayıp metinleri arayışı ve sonunda Selim gibi “tutunamayanlar”dan biri oluşudur aslında. Atay *Tutunamayanlar*’da Batı taklitçiliğine, burjuvanın bayağı zevkine en güçlü silahı “İRÖNİ”siyle meydan okumuştur. Selim gibi olmak isteyen ama sonunda burjuvadan bir kızla (Nermin) evlenerek onun beğenisine göre evini, yaşamını döşeyen Turgut üzerinden burjuvayı ironiyle sertçe eleştirir.

Turgutların evini ziyarete gelen Selim, arkadaşının evine ve eşyalarına bakarak ona ve tüm burjuvaya ironi ile acır:

“Çevresindeki eşyaya duyduğu öfkenin ifade edilemeyen sıkıntısıyla bunalıyordu. Selim, belki bu yaşantıyı, önde bir salon-salamanje, arkada iki yatak odası, koridorun sağında mutfak-sandık odası-banyo, içerde uyuyan karısı ve çocukları, parasıyla orantılı olarak yararlandığı küçük burjuva nimetleri onu, nefes alamaz bir duruma getirmişti diye tanımlayabilirdi (...) Selim’e özenerek alınan kitaplar; yüzlerce kitap, çoğu hiç okunmamış duruyordu öylece” (Atay, 1992a: 26)

Selim, Turgut’a “Evinizde Türkçe bir şey kalmamıştı. Bana anlayış gösterecek yerde büfeyi gösterdin” (Atay 1992: 31) der.

Oğuz Atay, aslında romanda Turgut’la, Cumhuriyet’in yeni insan tipi yaratma projesini hicveder (Apaydın, 2007: 50). Toplumun biraz da zorla Batı kültürüne yöneltilme projesini ve Türk devriminin yarattığı kültür krizini eleştirir:

“Okulda ilk öğrendiğim gerçeklerden biri de babamın- sonra peder oldu- beni yanlışlıkla mektep yerine okula gönderdiği oldu. Önümüze alfabe adında anlaşılma bir kitap koydular. Babam, ona da elifba dedi. Okulla babamı uzlaştırmaya imkân yoktu. Bu garip kitapta, bizim kılığımıza pek benzemeyen bir biçimde giydirilmiş çocuklar, boyuna birbirlerine top atıyorlardı. (...) Bir de vatan denen bir şey vardı ki, çok iyi korunması gerekiyordu. Bizler her sabah hep bir ağızdan onu özümüzden çok sevdiğimizi, ant denilen bir şey içerek haykırıyorduk...” (Atay, 1992: 76)

Dil Devrimi başta olmak üzere eleştiri yağmuruna tutan Atay'ın en güçlü silaı olan toplumsal ve bireysel ironisini anlamak için eserlerinde gezinmeyi biraz daha sürdürelim ve Atay'ın dediklerine kulak verelim:

Demişti ki “Her olayda bir kenara çekilenler gerçekten de bir kenarda kalacaklardır. Yaptıkları işlerin gizli kalmasını isteyenler, bunda başarıya ulaşacaklardır. Kimse, onların varlığıyla tedirgin olmayacaktır. Bir gün öldükleri zaman, arkalarında küçük bir iz, bir anı, bir gözyaşı, bir eser bırakmadan yok olacaklardır. Gazetede ki ölüm ilanı bile, yedinci sayfada bir kenarda kalacak, kimsenin gözüne çarpmayacaktır.” (Atay, 1992: 205.)

Demişti ki, “Hayattan çıkarı olmayanların, ölümden de çıkarı olmayacaktır. Ölüm bile onların adlarını duyurmaya yetmeyecektir. Herkesin mezarında güller ve menekşeler büyürken, onların mezarlarını otlar bürüyecektir.” (Atay: 205).

Demişti ki, “Oysa herhangi bir adres yeterliydi benim için. Bir zorluk daha vardı o zamanlar. (...) Bu hikâyemi, ekspres ya da posta treni artık -belki de sadece belirli bir süre için- geçmediği hâlde, bir yolunu bularak okuyucularıma -artık müşterim kalmadı- iletebilsem bile, nerede bulunduğumu nasıl anlatacağım? (...) Ama gene de ona yazmak, hep onun için yazmak, ona durmadan anlatmak, nerde olduğumu bildirmek istiyorum.

Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?” (Atay: 76)

Belki de en büyük ironiyi Hikmet Benol eliyle gerçekleştirmiş; insanlığın ölümünü gazete ilanı üzerinden duyurmuştur Atay, modern çağın sancılılarıyla yüzleşerek:

“Nihayet insanlık da öldü. Haber aldığımızı göre, uzun zamandır amansız bir hastalıkla pençeleşen insanlık, dün hayata gözlerini yummuştur. Bazı arkadaşlarımız önce bu habere inanmak istememişler ve uzun süre, ‘yahu insanlık öldü mü?..’ diye mırıldanmaktan kendilerini alamamışlardır. Bu nedenle gazetelerinde, “İnsanlık öldü mü?” ya da “İnsanlık ölür mü?” biçiminde büyük başlıklar yayımlamakla yetinmişlerdir. Fakat acı haber kısa zamanda yayılmış ve gazetelere telefonlar, telgraflar yağmıştır; herkes, insanlığın son durumunu öğrenmek istemiştir. Bazıları da bu haberi bir kelime oyunu sanmışlarsa da, yapılan araştırmalar bu acı gerçeğin doğru olduğunu göstermiştir. Evet, insanlık artık aramızda yok. İnsanıktan uzun süredir ümidini kesenler, ya da hayatlarında insanlığın hiç farkında olmayanlar, bu

haberi yadırgamamışlardır. (...) İnsanlık artık aramızda dolaşmasa bile, hatırası gönüllerde her zaman yaşayacak ve çocuklarımız bizden, bir zamanlar insanlığın olduğunu, bizim gibi nefes alıp ıstırap çektiğini öğreneceklerdir.” (Atay, 1992: 255-256)

Teşhis yoluyla bir kavramı “insanlığı” yaşatan, aramızda dolaştıran ve öldüren yazar, modernizmle birlikte gelen, parçalanmışlık, yalnızlık ve kaosu da dünyaya ifşa etmiş olur. Sıradan insanın sadece maruz kaldığı gündelik olaylar karşısında sarf ettiği “insanlık ölmüş” yargısı, Atay’ın dilinde ince bir yaraya ve sonunda toplumsal bir kabule döner.

Dil, mizacın maskesidir, tıpkı edebî eser gibi. Her ikisi de muhataplarına bir duruş ve duyuş aşılar. Bu aşılama da oyunlar kuran sanatçı, zihninin labirentlerine okuru davet eder. Davetlerini sessizce ama acı bir ironiyle yapan Oğuz Atay, üst kurmaca, parodi, anıştırma, pastiş ve ironi ile bize postmodern dünyanın kapılarını *Tutunamayanlar*’da aralamıştır. Topluma yabancılaşmış Atay gibi yazarlarda dil, daha hırçın, hatta saldırgan, kötümser ve ironik olabilir ama o dil, toplumun kendine itiraf edemediklerini de bu yolla itiraf eder aslında. Sözün özü, Atay’ın dili ironinin, sataşmanın, bireysel ve toplumsal silkelemenin dilidir. Yinelemeleri de can yakar ama silkeler.

İnsanına öyle değer verir ki, *Günlük*’ünde “(...) insanımıza, geri kalmış ya da az gelişmiş değil; fakir düşmüş, yani gücünü kaybetmiş bir varlık olarak bakmak düşünülebilir. Yani, ilkel bir topluluk değil, servetini kaybetmiş soylu bir topluluk denebilir. İnsanımız henüz potansiyelini kullanmamış bir güçtür” (Atay 1990: 242) der. “Servetini kaybetmiş soylu bir topluluk” betimlemesi aslında hem medeniyet değişimi sebebiyle halkın hâline üzülen bir aydının üzüntüsünü hem de o halka olan inancını ifade eder. Belki de bu yüzden “Ben buradayım! Sen neredesin?” diye değer verdiği o halkı/okuru davet etmiştir.

Kaynaklar:

- Apaydın, Doç. Dr. Mustafa (2007), “Oğuz Atay’ın Tutunamayan Adlı Romanında Mizah ve Hiciv Ögeleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1: 45-68.
- _____, *Günlük*, (1990), 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____, *Tutunamayanlar* (1992a), 8. b., İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____, (1996), *Korkuyu Beklerken*, “Demiryolu Hikâyecileri”, 6. b., İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____, *Tehlikeli Oyunlar* (1992b), “Yalnızlığın Oyuncakları”, İletişim Yay., 4. b., İstanbul: İletişim Yayınları.